

מבגש

לעבודה חינוכית-סוציאלית

כרך כ"ד • גיליון 43

אב תשע"ו – יוני 2016

יוצא לאור על ידי:

בשיתוף עם:

סקירות ספרים

נוער בבלגן – קטינים עוברי חוק בישראל:
דרכי מניעה, אכיפה ושיקום

עורכים: אורי תימור, סוזי בן ברוך ואתי אלישע

ירושלים: מאגנס, 2015 (352 עמודים)

חגית תורג'מן

בשנים האחרונות אנחנו עדים לעלייה בהיקף תופעת עבריינות הנוער, לצד החרפה בחומרת העברות המתבצעות על ידי בני הנוער. בישראל חיים היום מעל 2 מיליון ילדים ובני נוער, ומתוכם כ-330,000 אלף ילדים ובני נוער מוגדרים כמצויים במצבי סיכון (הם מהווים כ-16% מכלל הילדים בני 0–17 הגדלים בארץ). הספר "נוער בבלגן" כולל בתוכו מגוון מאמרים אשר מעלים לדיון סוגיות חשובות העוסקות בהתמודדות עם בני נוער בסיכון ועם נוער עובר חוק בישראל. שם הספר, "נוער בבלגן", מעיד על גישה דטרמיניסטית, המאפיינת את תפיסת עבריינות הנוער בישראל ואת דרכי ההתמודדות עמה. מעצם היותם של בני הנוער בתהליך התבגרות מואץ, הם נמצאים בכאוס, והתנהגותם מושפעת בעיקר מגורמים ונסיבות שאין להם שליטה עליהם. ההתנהגות שלהם היא לרוב תגובתית, ולכן במקרים רבים לא ניתן להטיל עליהם אחריות מלאה למעשיהם. תובנה זו משפיעה במידה ניכרת על תפקודן של מערכות אכיפת החוק ומציבה את מנגנוני הטיפול והשיקום במקום מרכזי בהתמודדות עם התופעה.

המאמרים המרכיבים את הספר נכתבו על ידי קרימינולוגים, אנשי אקדמיה ומומחים בתחום הטיפול בבני נוער, והם מציגים סקירות ספרות ומחקרים שנעשו בישראל בעשור האחרון. הספר עוקב אחרי מצבי הסטייה והעבריינות השכיחים בקרב בני נוער ומתמקד באופן שבו החברה וגורמי אכיפת החוק השונים מתמודדים עמם. עיון ראשוני ברשימת המאמרים חושף מגוון רב של תחומים הרלוונטיים לעולמם של בני הנוער, וביניהם תאוריות והסברים להתנהגות המסתכנת, דרכי שפיטה של בני נוער וסוגיות של טיפול בנוער, שיקום ומניעת פשיעה. כל אלו מוצגים תוך התייחסות למצבי סיכון של בני נוער באופן כללי, לצד התמקדות בסוגיות ספציפיות של סיכון, כמו: אלימות בבתי ספר, טרור ופשיעה ושימוש בחומרים ממכרים. הגיוון בספר ניכר לא רק בנושאו, אלא גם בנקודות המבט שדרכן נדונה סוגיית הסיכון; כך למשל ניתן למצוא בספר תיעוד של עבריינות באמצעות עדויות מפייהם של בני נוער עוברי חוק, סקירה היסטורית של חקיקה ושינויים בחקיקה

ודרכי טיפול מנקודת מבט מערכתית (בתי משפט, שירות המבחן ומוסדות כליאה) ומנקודת מבט של אנשי טיפול.

עיון מעמיק במאמרים המרכיבים את הספר חושף התמקדות בשלוש תמות עיקריות: (א) מאפיינים וגורמים של התנהגויות סיכון בקרב בני נוער; (ב) שפיטה וענישה של בני נוער; (ג) דרכי טיפול בבני נוער ומניעת עבריינות בקרבם. אף שהמאמרים אינם מוצגים בספר על פי נושאים אלו, הסקירה שלהלן תוצג לפיהם.

התנהגויות סיכון בקרב בני נוער – מאפיינים וגורמים

התמה הראשונה עוסקת בהסבר להתנהגויות סיכון של בני נוער. בתמה הזו ניתן למצוא חמישה מאמרים הדנים בדרכים שונות להסבר התנהגות עבריינית: שני מאמרים מסבירים את תופעת העבריינות בקרב בני נוער באופן כללי, ושלושה מתמקדים בסוגיות של עבריינות נוער (חומרים ממכרים, טרור ופשעה וירי בבתי ספר). המאמר הראשון בספר, "חיים בבלגן: התנהגות אנטי-סוציאלית בגיל ההתבגרות" (תימור, אוזן ורונאל), בוחן את הגורמים שמביאים את הנוער להתנהגות עבריינית, באמצעות ניתוח של שמונה ראיונות עומק עם בוגרים צעירים ששהו כמתבגרים במוסדות נעולים. החוקרים מתמקדים בדיוןם בחוסר הסדר והבלבול שחווים נערים בסיכון. השימוש במונח "בלגן" מסייע להם לתאר את החוויות והקשיים שחוו בני הנוער בילדותם, והם מפצלים אותו לשני סוגים: (א) "בלגן נסיבתי", המתייחס לנסיבות חיים קשות, כמו: חיים בבית לא מתפקד, חוויות של הזנחה והתעללות מצד ההורים, חוסר יציבות וקשיים בתפקוד במוסדות החינוך; (ב) "בלגן גילי", המתייחס לקשיי גיל ההתבגרות, ובעיקר לקשיים בעיצוב זהות אישית וזהות חברתית. שני סוגים אלו מובילים את הנערים ל"בלגן עברייני", שכולל את תהליך רכישת הזהות העבריינית ועיצובו ומותיר אותם לחיות ב"בלגן" ובחשש שהוא יאפיין גם את חייהם כבוגרים.

דילוג למאמר האחרון בספר ממשיך ואף מעמיק את סוגיית ה"בלגן" שעולה מן המאמר הראשון. אדד, במאמרו, "עבריינות במצבים של דעת מעומעמת", מנסה להסביר את ההתנהגות העבריינית של צעירים כעבריינות שנובעת מתודעה מעומעמת ואבדן של המצפון והמוסר. הגורמים לדעת המעומעמת קשורים, על פי המחבר, לשימוש בחומרים ממכרים ולמצבים חברתיים ונפשיים שמביאים את הצעירים למצבים של "ריק קיומי". ה"ריק הקיומי" מתבטא בשעמום וחיפוש אחר שעשועים, ובהיעדר דרך ומצפון, הם פונים לסטייה ועבריינות. המחבר מתאר במאמר אירועי פשיעה חמורים ומציג את העמיות וערפול הדעת שהובילו אליהם. לדבריו, התמודדות עם מצבים אלו מוטלת על מערכות החינוך, הסיעוד, האכיפה והדת, והוא טוען שיש ביכולתם של מוסדות אלו להעשיר את הצעירים, להעניק להם חיוניות ולסייע להם למצוא את דרכם.

שני מאמרים נוספים בספר מנסים להסביר את ההתנהגות העבריינית של בני נוער דרך התמקדות בסוגיית השימוש בחומרים ממכרים ובקשר שבין טרור לפשיעה. רושקה ובודובסקי מציגים במאמרים, "אלכוהול, סמים והתנהגויות סיכון בקרב

בני נוער: היבטים רפואיים ונפשיים", סקירת ספרות המתארת בשיטתיות את דפוסי השימוש בחומרים ממכרים, תוך התייחסות לסוגי החומרים הנצרכים על ידי בני נוער ולהשפעותיהם על מצבם הנפשי וההתנהגותי. השימוש הנפוץ ביותר בקרב בני נוער בישראל הוא באלכוהול וטבק, ואחריהם – בקנביס ובסמי פיצוציות. בהמשך, המאמר בוחן את הקשר בין עלייה בדפוסי צריכת האלכוהול לבין ביטויים של אלימות ומצבים של תחלואה כפולה.

סוגיה אחרת נבחנת במאמר ששמו "אירועי הטרור, האינתיפאדה ופשיעת בני הנוער בישראל" (סלע-שיוביץ). מאמר זה מבוסס של ניתוח כמותי של שיעורי הפשיעה בישראל אל מול פרמטרים שונים הקשורים לטרור. ממצאי המחקר מלמדים שלמצב הביטחוני בישראל יש השפעה מכרעת על שיעורי העבריינות בקרב נערים במגוון עברות. השפעה זו היא בחלקה ישירה ובחלקה נגרמת באופן עקיף דרך השפעת המצב הביטחוני על התנהלות המערכת הכלכלית בישראל. אחד הממצאים המעניינים במחקר הוא השפעת הטרור אך ורק על בנים – בעוד שעלייה בשיעורי עברות אלימות ורכוש בקרב בנים נקשרת באופן מובהק לאירועי טרור, נראה ששיעורי העבריינות בקרב הבנות אינם מושפעים מכך כלל. היות ונערים ונערות בישראל נחשפים לאירועים הביטחוניים באותה מידה, ממצא זה מעלה שאלה בנוגע לאופן שבו המצב הביטחוני משפיע על הבנות. המחברת משאירה שאלה זו לפתחם של מחקרים עתידיים.

מאמר אחרון המשתיך לתמה הנוכחית נקרא "ירי בבתי הספר – רצח תלמידים בידי תלמידים בבתי ספר בארצות הברית: הסברים תיאורטיים ומאפיינים של הרוצחים" (סלע), והוא בולט בחריגותו לא רק בתמה הנוכחית, אלא במקומו בספר בכלל. המאמר מתמקד בתופעה של אירועי ירי בבתי ספר, המסתיימים לרוב ברצח המוני. המחברת מציגה סקירת ספרות של התופעה, ובה היא מתייחסת לטיפולוגיה של רוצחים בבתי ספר ולתאוריות מרכזיות המסבירות את התופעה. רצח המונים בבתי ספר שייך לקטגוריה של פשיעה חמורה וקיצונית בקרב בני נוער, והוא ראוי להתייחסות הקרימינולוגית שלה הוא זוכה, אבל בהקשר הישראלי הוא אינו רלוונטי. המחברת מקשרת את רצח המונים לבריונות ואלימות ומתריעה שהחמרה באירועי אלימות בקרב בני נוער בישראל עלולה להוביל גם לאירועים מסוג זה. סקירת הגורמים והמאפיינים של בריונות בבתי ספר בישראל מבהירה שמדובר בשתי תופעות בעלות גורמים ומאפיינים שונים והופכת את החיבור בין האלימות לבין אירועי ירי בבתי ספר למאולץ בהקשר הישראלי.

חקיקה הקשורה לבני נוער ושפיטה של בני נוער בישראל

חקיקה הקשורה לבני נוער ודרכי שפיטה של בני נוער עוברי חוק מהווים סוגיות מהותיות בישראל, כמו גם בשאר מדינות העולם המערבי, לאור ההבנה שבני קבוצת גיל זו אינם יכולים לשאת באחריות המלאה למעשיהם. ישראל, כמו מדינות מערביות אחרות, עיגנה הבנה זו בחקיקה נפרדת עבור בני נוער, שבאה לידי ביטוי בהעדפת הפעלת מדיניות טיפול ושיקום על פני מדיניות מענישה. שלושה מאמרים

בספר (אלישע וברוור; בן ברוך, סיני ושיינפלד; מבורך) דנים בסוגיה זו, תוך תיאור החוק והמדיניות הרלוונטיים לבני נוער עוברי חוק ובחינת יישומם בפועל. לשלושת המאמרים יש תת-פרק אחד משותף, החוזר על עצמו ומסביר את החקיקה בישראל עבור קטינים עוברי חוק (חוק הנוער) והתפתחויות שחלו בחקיקה זו. בתת-פרק זה, שלושת המאמרים מתייחסים להגדרת גיל האחריות הפלילית בישראל, לאופן שבו גיל הקטין משפיע על שיקולי הענישה ולתיקון 14 לחוק הנוער, שמרחיב את זכויותיהם של קטינים בהליך השיפוטי. סקירות הספרות המוצגות בהקשר זה מחדדות את ההבחנה שבישראל המדיניות הרווחת כלפי בני נוער היא של טיפול, שיקום והשגחה.

לצד המשותף בין המאמרים, כל אחד מהם מתמקד בסוגיה אחרת הקשורה לתהליכי שפיטה של בני נוער. המאמר, "בין ענישה לשיקום: גישות ושיקולים משתנים ביחס לנוער עובר חוק בחקיקה ובהליך המשפטי בישראל ובעולם" (בן ברוך, סיני ושיינפלד), מוקדש לדילמות הקיימות בדרכי הטיפול של המשטרה ובתי המשפט בנוער עובר חוק. הדילמות קשורות לרוב בצורך של מוסדות אכיפת החוק להכריע בין גישות שיקומיות (מודל הרווחה), התומכות בטיפול, שיקום ומניעת תיוג, לבין גישות תגמול (מודל הצדק), התומכות בענישה אחידה לכולם. סקירת הספרות המוצגת במאמר וההשוואה בין ישראל למדינות אחרות מעידות על הנטייה של ישראל לתפוס את בני הנוער כמי שנמצאים בתהליך התבגרות מתמשך עד גיל 18, ולכן להעדיף את הגישות השיקומיות.

המאמר, "ייצוג קטינים בהליך הפלילי" (מבורך), ממשיך את המאמר הקודם ומתמקד בזכויותיהם של בני נוער כקטינים בבית המשפט. המאמר סוקר באמצעות הצגה וניתוח של חוק הנוער את מעמדם של בני נוער עוברי חוק, את זכויותיהם לייצוג ולהליך הוגן ואת האופן שבו בתי המשפט בישראל מיישמים את החוק ומקנים לבני הנוער את זכויותיהם.

המאמר השלישי, "שירות המבחן לנוער בישראל: התפתחויות בחקיקה ובדרכי ההתערבות" (אלישע וברוור), הוא מאמר שמהווה גשר לתמה השלישית, העוסקת בטיפול בצעירים עוברי חוק ומניעת פשיעה בקרבם. מעבר לסקירת החקיקה בישראל עבור קטינים, מאמר זה סוקר את שירות המבחן לנוער ודרכי ההתערבות המרכזיות הנהוגות בו. הכותבים פורשים בפני קוראיהם סקירה היסטורית החושפת את התפתחות שירות המבחן לנוער בישראל ואת השפעתה על התפתחות מדיניות הטיפול והשיקום. הצגת מודלים של התערבות מסייעת למחברים להעלות לדיון דילמות וקשיים שעולים בעבודה עם בני נוער במסגרות שירות המבחן. הדילמות קשורות לרוב לקונפליקט הקיים בין תפקידו של השירות כמטפל ומשקם לבין היותו גוף המחזיק את בני הנוער בכפייה במוסדותיו מכורח החוק, כחלק ממדיניות ענישה. לסיכום, שלושת המאמרים בתמה הזו עוסקים בנושאים משיקים ואף חולקים את אותו מידע בנושא חוקי הנוער. עם זאת, כל אחד מהם מעמיק את הדיון במעמדם החוקי של בני הנוער מזווית אחרת (חוק, משטרה, בתי משפט ושירות המבחן). הממצא הבולט ביותר של שלושת המאמרים הוא מרכזיותה של מדיניות השיקום והטיפול בישראל, חרף הדילמות ולמרות הלחצים החברתיים להחמיר את הענישה.

טיפול בצעירים עוברי חוק ומניעת פשיעה בקרבם

התמה השלישית והאחרונה היא העוסקת בדרכי טיפול בבני נוער ומניעת פשיעה בקרבם. נראה שתמה זו היא המרכזית בספר, היות וגם המאמרים שלא נכללים בה מכוונים אליה. בהמשך לתמונת המצב שהוצגה בתמה הקודמת, מדיניות הטיפול בבני נוער בסיכון ושיקומם מעוגנת בישראל בחקיקה, והיא מבוססת על תפיסה דטרמיניסטית, שלפיה בני הנוער אינם בוחרים את העבריינות באופן שקול ורציונלי, אלא נגררים לתוכה כחלק מה"בלגן" שבו חייהם מתנהלים כמתבגרים. האתגר האמתי מונח לפתחם של מוסדות אכיפת החוק, שהחברה שמה בידיהם את משימת הטיפול בבני הנוער וההשגחה עליהם. המאמרים הבאים סוקרים חלק מדרכי הטיפול הקיימות בישראל, החל מטיפול המבוצע במסגרת ריצוי עונש מאסר (גולדברג), דרך טיפול במוסדות לנוער בסיכון (ראובן) ועד דיון בחלופות, כמו השירות לשיקום נוער (ראובן ולינובסקי) והליכי צדק מאחה (גל). שני מאמרים נוספים מסכמים את הקטגוריה הזו, והם מציגים היבטים של מניעת סיכון ופשיעה בקרב צעירים (חימי וביטון; תימור).

ראשון הוא המאמר, "תקופת המאסר כהזדמנות לטיפול בנוער עברייני" (גולדברג), שמדגיש שילוב בין גישה מענישה לבין גישה משקמת כדרך יעילה להתמודדות עם עבריינות נוער. בישראל יש בית כלא אחד המיועד לבני נוער. הוא הוקם בשנת 2001 ויועד להיות כלא טיפולי. המאמר מתאר את העקרונות שליוו את הקמתו ואת יישומם כיום. להמחשת תרומתו של המאסר להליך הטיפולי, המחברת מציגה בשיטתיות את מאפייניהם של בני נוער עוברי חוק ואת המסלול שהם עוברים החל מהכניסה לבית הכלא, את דפוסי ההסתגלות שלהם ואת דרכי הטיפול והשיקום. לטענתה, הכלא מהווה גורם שמבודד ומרחיק את בני הנוער מההתנהגות העבריינית ומגורמי הסיכון שהובילו אותם למצבם. המרחק הפיזי מגורמי הסיכון יוצר סביבה טיפולית בטוחה, שמאפשרת למערכת להנגיש לנערים טיפול רב מערכתי, הכולל תתייחסות לצרכיהם האישיים, המשפחתיים, החברתיים והקהילתיים. בסוף המאמר, המחברת מציגה שורה של המלצות, שמטרתן שימור וחיזוק האופי הטיפולי של בית הכלא.

בית כלא אחד בישראל אינו יכול להכיל את כל בני הנוער עוברי החוק, וכליאה של בני נוער נשקלת בישראל כאפשרות אחרונה, לאחר שנבחנו כל החלופות ונתגלו כלא יעילות. מה קורה לבני נוער עוברי חוק שאינם נשלחים לכלא? המאמר, "טיפול מוסדי סמכותי/כופה למתבגרים עוברי חוק ובמצבי סטייה חברתית" (ראובן), מציג חלופה הדומה במאפייניה לכליאה, אך שונה במידת הטוטליות שלה ובאופייה – מעונות חסות הנוער. רשות חסות הנוער מפעילה שירותים לטיפול בבני נוער הנמצאים במצבי סטייה ועבריינות, תחת המעטפת של משרד הרווחה והשירותים החברתיים. הרשות מטפלת בבני הנוער במסגרת סמכותית כופה, והנערים המגיעים לפתחה נמצאים שם לרוב בצו בית משפט. המחבר מתאר רצף של מסגרות המטפלות בבני הנוער, אשר נע ממסגרות נעולות המדמות כלא ועד להוסטלים קהילתיים. במאמר ניתן למצוא סקירה מקיפה של מבנה רשות חסות הנוער, תהליך ההפניה למוסדות החסות ודרכי ההתערבות המופעלות, בהתאם לסוג המוסד. מטרתה של

סקירה זו לאפשר דיון מעמיק בסוגיית הטיפול הסמכותי הכופה, שמעצם הגדרתו מכיל סתירה: איך כפייה וטיפול יכולים ללכת יחד? תשובתו של המחבר לשאלה זו מתחברת לתפיסה שהציגה גולדברג במאמר העוסק במאסר ככלי טיפולי, והיא קשורה לזירה הטיפולית הנוצרת במוסדות כוללניים, אשר מנתקים את הצעירים מנסיבות החיים הקשות שהובילו אותם למצבם. במוסדות חסות הנוער הסמכות באה מכוח החוק, שמאפשר ענישה והרתעה, והטיפול מתקיים תחת המעטפת של משרד הרווחה. המחבר דן בקשיים הכרוכים בהפעלת סמכות כופה, וביניהם – התמודדות עם התנגדויות לסמכות, חוסר שיתוף פעולה מצד בני הנוער ושימוש לא הולם בסמכות הפורמלית מצד אנשי הצוות במוסדות.

כאמור, שני המאמרים הראשונים עוסקים בטיפול בבני נוער במסגרות חוץ-ביתיות (בית כלא ומעונות חסות הנוער). שני המאמרים הבאים מתארים דרכי התערבות חלופיות המאפשרות טיפול בבני נוער בקהילה. ראשון הוא מאמרם של ראובן ולינקובסקי, הנושא את הכותרת "השירות לשיקום נוער כחלופה לטיפול החוץ ביתי בנוער עובר חוק". בהתאם לשמו, המאמר מציג את תפקידה של היחידה לשיקום נוער הפועלת במסגרת האגף לנוער, צעירים ושירותי תקן במשרד הרווחה והשירותים החברתיים. יחידה זו מתוארת במאמר כנמצאת בקצה הרצף הטיפולי הקהילתי, והיא מטפלת בכ-2600 בני נוער, שלשליש מהם יש רקע של שימוש בחומרים ממכרים או רשומה פלילית (או שניהם גם יחד), ושמאפייניהם המרכזיים קשורים למעמד סוציו-אקונומי נמוך, תפקוד הורי לקוי, הישגים לימודיים נמוכים ובעיות התנהגות. המאמר מבוסס על מחקר איכותני שכלל ראיונות עומק חצי מובנים וקבוצות מיקוד עם אנשי טיפול, והוא מתמקד בגישה החינוכית-טיפולית המאפיינת את מסגרות השירות לשיקום נוער (מפת"נים ומיט"רים) ובמרכזיותם של אנשי הצוות העובדים עם בני הנוער בשירות. מטרתו של המחקר לעגן את העשייה הטיפולית המאפיינת את השירות לשיקום נוער במסגרת תאורטית, שתאפשר להמשיג ולעצב אותה, ואכן כך הוא עושה; בדיון, החוקרים יוצרים חיבור בין התפיסה החינוכית-טיפולית של השירות לבין גישות תאורטיות מתחום הטיפול (הגישה המערכתית וגישת הכוחות), ובהמשך הם מציגים עקרונות מנחים לתכנית ההתערבות, שיש באפשרותם לקדם את ההתמקצעות של השירות לשיקום הנוער.

שלוש דרכי ההתערבות שהוזכרו עד כה מהוות דרכי טיפול והתערבות שברובן מערבות הליכים פליליים או קשורות אליהם. המאמר, "חקיקה מבוססת הוכחות או חקיקה מבוססת הבטחות: הסדרת הליכי צדק מאחה לנוער עוברי חוק" (גל), מציג את גישת הצדק המאחה, שמהווה חלופה או תוספת להליך הפלילי. גל מתארת את גישת הצדק המאחה כמי שמעבירה את המיקוד של הזירה הפלילית משיח בין עובדים סוציאליים, עורכי דין ושופטים לשיח בין בני הנוער עוברי החוק לבין נפגעייהם. לצד תיאור של גישת הצדק המאחה והפרקטיקות שלו בעולם, המחברת מציגה את יישומי הגישה בישראל. העברות המופנות להליכי צדק מאחה בישראל כיום הן עברות רכוש ואלימות, וזאת בתנאי שמדובר בעברה ראשונה, ושקצין מבחן בחן את המקרה והחליט

שהוא מתאים להליכי גישור. נראה שיתרונה המשמעותי של הגישה עבור עבריינים בכלל ובני נוער בפרט הוא בפוטנציאל שלה להוות חלופה מלאה להליך פלילי. המחברת בוחנת במאמרה את ההסדרה של הליך הצדק המאחה בחוק הישראלי. המאמר מציג את מטרות החקיקה בתחום זה, וביניהן: הסרת מכשולים חוקיים, יצירת תמריצים, התוויית קווים מנחים לפעולה, עיגון זכויות העבריינים והקרבת ויצירת מנגנוני פיקוח וסטנדרטיזציה בהפעלת הגישה המאחה. הדיון במטרות מדגיש את יתרונותיה של הגישה בכל הנוגע לטיפול בבני נוער עוברי חוק בישראל.

שני המאמרים האחרונים שאסקור מסכמים את התמה הנוכחית, היות והם מתמקדים במניעת מצבי סיכון. הראשון בהם נקרא "תכנית היל"ה למניעת נשירה ממסגרת לימודית: פוטנציאל מול מימוש" (חימי וביטון), והוא מבקש לתאר תכנית התערבות שמופעלת ברובה מטעם היחידות לקידום נוער ברשויות מקומיות, ואשר מטרתה מניעת נשירה ממסגרות לימודיות כאמצעי למניעת התדרדרות של בני נוער למצבים של סיכון ועבריינות. המאמר מציג ראשית את הרקע להתפתחות התכנית בישראל ואת הרציונל להפעלתה. שני הפרקים המרכזיים בו דנים בנתוני הרקע ובמאפיינים של בני נוער בסיכון, ולמעט התייחסות לנתונים סטטיסטיים על מספר בני הנוער הלומדים במסגרת תכנית היל"ה ומספר הנושרים בשלבים השונים של התכנית, הם מתמקדים בחשיבות החינוך וההשתלבות במסגרות חינוכיות עבור בני נוער בסיכון. במובן זה, קריאת המאמר מלווה בתחושה של החמצה. סקירת תכנית ההתערבות מתמקדת ביתר שאת ברציונל שלה ובפוטנציאל הגלום בה ופחות ביישומים הפרקטיים שלה ובהשלכותיה בפועל על בני הנוער.

לבסוף, אתייחס למאמר, "פיקוח לקוי ואלימות: תפיסות והמלצות של תלמידי חטיבות עליונות בישראל להפחתת האלימות הבית ספרית" (תימור). ייחודו של מאמר זה בכך שהוא עוסק באופן שבו בני הנוער תופסים את הדרך הראויה לטיפול בהם. המחקר המוצג במאמר מתמקד בתופעת האלימות בקרב בני נוער, ובאמצעות מחקר איכותני (20 ראיונות חצי מובנים), הוא בוחן את הגורמים לאלימות ואת דרכי ההתמודדות המומלצות עמה, כפי שבני הנוער חווים ותופסים אותם. בני הנוער שהשתתפו במחקר תיארו חשיפה שלהם לביטויים של אלימות בבית הספר ואת מנגנוני הפיקוח הקיימים לטיפול ומניעה. החוקר זיהה שלושה מנגנוני פיקוח מרכזיים: מנגנוני הפיקוח הפורמליים (תקנון משמעת, מינוי של אחראי משמעת בבית הספר, מדיניות של ענישה ועירוב משטרה במקרים קיצוניים), מנגנוני פיקוח לא פורמליים (התערבות פעילה של תלמידים אחרים להפסקת האלימות, פעילות של מועצת תלמידים, שיעורי חברה) ומנגנוני פיקוח עצמי של התלמידים. בהמלצותיהם התייחסו התלמידים לשלושת הסוגים של מנגנוני הפיקוח וביקשו החמרה של תקנוני המשמעת ושל העונשים המוטלים על מפריהם, חיזוק מעורבותה של מועצת התלמידים בטיפול באירועי אלימות והגברת מודעות המורים לבעיותיהם של התלמידים.

סיכום דברים

במרכז הספר עומדת כאמור סוגיית ההתנהגויות בסיכון של בני נוער בישראל. אף שסדר המאמרים בספר הוא אקראי, הם מכסים בצורה ממצה את תופעת הנוער בסיכון, החל מניסיון להסביר ולהבין את התופעה, דרך התדיינות בחקיקה ובהסדרת מעמדם של הקטינים בסיכון בפני החוק ועד סקירה של דרכי ענישה, טיפול ומניעת פשיעה בקרבם. רוב המאמרים בספר מבוססים על ניתוח סקירת ספרות, וכולם דנים בשאלות הקשורות לחיפוש אחד הדרך הטובה ביותר להתמודד עם התופעה. הדילמות שעולות מן הספר הן: (א) שימוש במדיניות ענישה מול מדיניות טיפול ושיקום; (ב) טיפול במסגרות חוץ-ביתיות מול טיפול קהילתי; (ג) מיקוד במעמד החוקי מול המעמד החברתי; (ד) מקומן של תכניות המניעה אל מול תכניות ההתערבות והטיפול. הספר דן בסוגיות אלו, תוך שהוא משלב בין תאוריה לבין תיאור, בין הדגמה לבין ניתוח מדעי, בין סקירה היסטורית לסקירה עכשווית.

הספר מסכם את מצבם של בני נוער בסיכון בישראל בזהירות. התפיסה של בני נוער כמי שנמצאים ב"בלגן" היא תפיסה דטרמיניסטית, הדורשת קריאה למתינות בשיקול הדעת ולהימנעות מפתולוגיזציה של הצעירים בסיכון. הספר ראוי להיכלל בתכניות הלימוד של לימודי הקרימינולוגיה ותכניות ההכשרה לעבודה עם ילדים ונוער בסיכון. גם מסגרות העוסקות בטיפול ושיקום של בני נוער ומסגרות חינוכיות פורמליות נורמטיביות תמצאנה עניין בספר, שיעשיר את ההבנה של בעלי התפקידים השונים בנוגע למצבם ופוטנציאל עתידם של צעירים עוברי חוק בישראל.